

УДК 340.1

П. С. КОРНІЄНКО

РОЛЬ ПРАВОЗАХИСНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ У РОЗБУДОВІ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА В УКРАЇНІ

Досліджується роль правозахисних організацій в розбудові громадянського суспільства в Україні. Зазначається, що розбудова громадянського суспільства в Україні включає в себе: формування чіткого розуміння характеру та функцій такого суспільства з точки зору національної, культурологічної, релігійної специфіки; розкриття потенційної ролі інститутів такого суспільства в посиленні продуктивності влади й, насамкінець, розроблення комплексу практичних заходів щодо підтримки громадянського суспільства як засобу соціалізації держави та захисту прав і свобод громадян. Досліджуються проблемні питання конституційної правозахисної діяльності

Ключові слова: *правозахисні організації, конституційна правозахисна діяльність, захист прав і свобод людини і громадянина, громадянське суспільство, правозахисна діяльність, правове регулювання.*

Корниенко П.С. Роль правозащитных организаций в развитии гражданского общества в Украине

Исследуется роль правозащитных организаций в развитии гражданского общества в Украине. Отмечается, что развитие гражданского общества в Украине включает в себя: формирование четкого понимания характера и функций такого общества с точки зрения национальной, культурологической, религиозной специфики; раскрытие потенциальной роли институтов такого общества в усилении производительности власти и, наконец, разработка комплекса практических мер по поддержке гражданского общества как средства социализации государства и защиты прав и свобод граждан. Исследуются проблемные вопросы конституционной правозащитной деятельности

Ключевые слова: правозащитные организации, конституционная правозащитная деятельность, защита прав и свобод человека и гражданина, гражданское общество, правозащитная деятельность, правовое регулирование.

Korniyenko Petro. The role of human rights organizations in development of civil society in Ukraine

The article examines the role of human rights organizations in building civil society in Ukraine. It is noted that the development of civil society in Ukraine includes: forming a clear understanding of the nature and functions of such a society from the point of view of national, cultural, religious specificity; the disclosure of the potential role of the institutes of such a society in increasing the productivity of the government and, finally, the development of a set of practical measures to support civil society as a means of socializing the state and protecting the rights and freedoms of citizens. The problem issues of constitutional human rights protection are explored

Keywords: human rights organizations, constitutional human rights activists, protection of human and civil rights and freedoms, civil society, human rights activities, legal regulation.

Розбудова громадянського суспільства в Україні включає в себе: формування чіткого розуміння характеру та функцій такого суспіль-

ства з точки зору національної, культурологічної, релігійної специфіки; розкриття потенційної ролі інститутів такого суспільства в посиленні продуктивності влади й, насамкінець, розроблення комплексу практичних заходів щодо підтримки громадянського суспільства як засобу соціалізації держави та захисту прав і свобод громадян¹.

Натомість, незважаючи на чималий обсяг доробку дослідників, залишаються ще недосліджені питання становлення ефективних організацій інститутів громадянського суспільства, їхню роль та місце в процесах демократичного державотворення. Недооцінка значення різного роду незалежних, неурядових, добровільних організацій і рухів, що становлять інституційний «хребет» демократії, заважає створенню дієвих механізмів формування відповідальної перед народом влади².

Громадські об'єднання традиційно прийнято відносити до інститутів громадянського суспільства, які розвиваються і діють в рамках демократичного суспільства незалежно, автономно від держави. Свобода діяльності громадських об'єднань здійснюється відповідно до загальноєвропейських принципів і норм міжнародного права. Так, відповідно до ст. 22 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права «кожна людина має право на свободу асоціацій з іншими, включаючи право створювати профспілки і вступати до них для захисту своїх інтересів».

Варто зауважити незначну кількість вузьких наукових досліджень діяльності правозахисних інститутів громадянського суспільства, а саме громадських об'єднань та їх ролі у правозахисній діяльності.

Як правило, об'єднання, що виражають широкі громадські інтереси, включаються в категорію неурядових організацій. Саме це поняття досі трактується по-різному. Одні зводять усе громадянське суспільство до мережі «самоврядних, самоорганізованих інституцій»³, а інші визначають інституції лише як відповідну його частину⁴. Іноді мова йде про всі добровільні організації, що не входять до складу державного апарату. У науковій літературі частіше цей

термін використовується для позначення тих громадських організацій, які надають благодійну, фінансову, технічну допомогу бідним верствам населення або суспільних груп, які займаються широким колом питань розвитку, захисту навколишнього середовища і прав людини. Такі організації беруть участь в реалізації різних програм, надають підтримку іншим громадським і державним структурам за допомогою навчання, поширення інформації, проведення досліджень, надання технічної, консультативної допомоги. Сьогодні з'ясування сутності суспільних, недержавних організацій набуває особливої значущості та актуальності.

В «Європейській конвенції про визнання правосуб'єктності міжнародних неурядових організацій»⁵, серед інститутів громадянського виділяють саме поняття «неурядові організації», розуміючи його саме як визначальної інституції громадянського суспільства в країні. Рівень дієвості третього сектора визнається індикатором розвитку громадянського суспільства⁶.

С.С. Юр'єв під громадським об'єднанням розуміє «добровільну, недержавну, неприбуткову організацію індивідів, що законно реалізують право на свободу асоціацій». Серед найбільш важливих ознак громадської організації він виділяє законність, добровільність, персональне членство і некомерційний характер діяльності⁷. А.П. Боровиков писав, що «громадські організації є недержавними, тобто що не відносяться до державних установ, і виникають в результаті волевиявлення членів суспільства для задоволення їх потреб і реалізації інтересів»⁸.

Про значення та роль інститутів громадянського суспільства в механізмі правозахисної діяльності, що додатково виступають елементами гарантування дотримання, захисту та відновлення прав і свобод людини і громадянина в Україні було вказано попередньо. А тому не виникає сумнівів у важливості теоретичного дослідження діяльності громадських об'єднань як суб'єктів правозахисної діяльності.

Р.Ю. Шульга визначає правозахисні громадські об'єднання як вид об'єднання, що ставить на меті захист прав і свобод людини, що

діє незалежно від державних органів та інших політичних структур, здійснює свою діяльність на основі національного і міжнародного законодавства, не переслідує завдання отримання вигоди і володіє власними джерелами фінансування.

Таким чином, Р.Ю. Шульга як сутнісних елементів неурядової правозахисної організації зазначає:

- мета захисту прав і свобод людини;
- незалежність від державних органів та інших політичних структур;
- відсутність завдання отримання прибутку;
- наявність власних джерел фінансування⁹.

А.В. Стерлігов і К.К. Корабліні використовують термін некомерційна недержавна організація і визначають її як відокремлену від держави, добровільну організацію індивідів, які відповідно до закону реалізують право на свободу створення асоціації, і спрямовану на досягнення будь-яких суспільних благ, за винятком цілей, що суперечать основам правопорядку і моральності, а також отримання прибутку. Серед найбільш важливих сутнісних елементів таких об'єднань вони виділяють:

- міжнародне визнання значущості правосуб'єктності кожної людини;
- міжнародне визнання права кожного індивіда на свободу асоціації;
- добровільність;
- некомерційна мета;
- відокремленість від держави;
- законність організації і діяльності;
- можливість обмеження права на асоціацію в окремих випадках в порядку, встановленому національним законодавством¹⁰.

В Україні діє значна кількість громадських об'єднань про що свідчить Реєстр громадських об'єднань в Україні¹¹. Означені організації забезпечують громадський контроль за діяльністю державного апарату, сприяють підвищенню відповідальності суб'єктів владних повноважень перед суспільством, роблять об'єктом спіль-

ної уваги й аналізу порушення прав людини та відновлюють справедливість або здійснюють операції, які можуть звести ці порушення до мінімуму. Одночасно, очевидно, що такі організації змушують державу орієнтуватися на необхідність дотримання основоположних прав і свобод людини, враховувати громадську думку в головних аспектах внутрішньої та зовнішньої державної політики, а також сприяють виявленню та вчасному виправленню помилок державного управління, згідно суспільним очікуванням.

Останній час є визначальним в історії подальшого укріплення та розвитку більшої частини інститутів громадянського суспільства України, в тому числі й для громадських організацій, які здійснюють правозахисну діяльність. Оновлення правової бази регулювання діяльності громадських об'єднань у вигляді основного Закону України «Про громадські об'єднання» від 22 березня 2012 року № 4572-VI¹² є результатом реалізації двох тенденцій: підвищення рівня розвитку громадянського суспільства та демократії в нашій державі, що проявилось у критичній масі громадських об'єднань, діяльність яких вже не могла бути ефективно врегульована застарілим та недосконалим законодавством, а також тиском міжнародних організацій на Україну щодо необхідності виконання взятих на себе зобов'язань з поступового приведення вітчизняного законодавства до європейських стандартів.

Правовою основою створення і діяльності об'єднань громадян є політичне право на свободу об'єднання (право на свободу асоціації у міжнародному праві), яке гарантовано громадянам Конституцією України (ст. 36, 37).

У правозахисному механізмі забезпечення прав громадян, правозахисні організації входять до організаційно-інституційного блоку громадянського суспільства і утворюють сукупність недержавних інституцій, які здійснюють захист прав фізичних та юридичних осіб у конкретних випадках, проводять громадські розслідування фактів порушень прав людини державними органами; поширюють інформацію про права людини, організують заходи з правового виховання та подолання правового нігілізму; аналізують стан дотри-

мання прав людини і громадянина, при здійсненні постійного та систематичного контролю за їх діяльністю з боку держави.

Правозахисні громадські об'єднання є важливими учасниками цілої сукупності регулятивних, охоронних, захисних, матеріальних, процесуальних, державних відносин, а також вертикальних та горизонтальних адміністративних відносини¹³.

Правовою основою діяльності громадських об'єднань є Конституція України – щодо закріплення права на свободу об'єднання, Закону України «Про громадські об'єднання»¹⁴, низки підзаконних актів та міжнародно-правових документів.

Варто звернути увагу і на Рішення Конституційного Суду України від 13.12.2001 № 18-рп/2001¹⁵, так зокрема в мотивувальній частині вказано, що Конституція України закріплює вихідний принцип громадянського суспільства: «Суспільне життя в Україні ґрунтується на засадах політичної, економічної та ідеологічної багатоманітності» (частина перша статті 15). Ураховуючи те, що право на свободу об'єднання є одним з основних політичних прав громадян, принцип багатоманітності суспільного життя є відправним у визначенні засад реалізації цього конституційного права і встановлення інститутів громадянського суспільства, складовою якого є різноманітні об'єднання громадян, що представляють певні ідеологічні та інші погляди, інтереси різних соціальних груп та індивідів.

Частина перша статті 36 Конституції України гарантує громадянам право на свободу об'єднання, в тому числі у громадські організації, для здійснення і захисту своїх прав і свобод та задоволення політичних, економічних, соціальних, культурних та інших інтересів. Свобода об'єднання означає, зокрема, правову і фактичну можливість добровільно, без примусу чи попереднього дозволу утворювати об'єднання громадян або вступати до них. Згідно з частиною четвертою статті 36 Конституції України ніхто не може бути примушений до вступу в будь-яке об'єднання громадян.

Утворення об'єднаннями громадян, зокрема громадськими організаціями, спілок між собою (як форми об'єднання) ґрунтується

на реалізації відповідного права громадянами, які є членами цих організацій.

Стаття 1 Конституції України проголосила Україну демократичною, соціальною, правовою державою. Соціальна держава повинна забезпечувати розвиток та підтримку членів суспільства, громадських інститутів, у тому числі через цільове спрямування видатків «на загальносуспільні потреби» (частина друга статті 95 Конституції України).

Обов'язком правової держави є, зокрема, невтручання як у реалізацію громадянами права на свободу об'єднання, так і в діяльність самого об'єднання, «за винятком обмежень, встановлених законом в інтересах національної безпеки та громадського порядку, охорони здоров'я населення або захисту прав і свобод інших людей» (частина перша статті 36 Конституції України). Тим самим Конституція України встановила межі втручання держави в реалізацію права громадян на свободу об'єднання. Пункт 11 частини першої статті 92 Конституції України передбачає, що виключно законами визначаються «засади утворення і діяльності... об'єднань громадян». Інші (що не є найбільш загальними) питання реалізації права на свободу об'єднання в громадянському суспільстві не підлягають державному регулюванню і мають вирішуватися на вільний розсуд його членів.

Відповідно до Закону України «Про громадські об'єднання», громадське об'єднання - це добровільне об'єднання фізичних осіб та/або юридичних осіб приватного права для здійснення та захисту прав і свобод, задоволення суспільних, зокрема економічних, соціальних, культурних, екологічних, та інших інтересів.

Громадське об'єднання за організаційно-правовою формою утворюється як громадська організація або громадська спілка.

Громадська організація - це громадське об'єднання, засновниками та членами (учасниками) якого є фізичні особи.

У науковій літературі це поняття розкрито більш широко. Відтак, під правом громадян на об'єднання в громадські організації є їх можливість створювати громадські організації, вступати в існуючі

громадські організації або утримуватися від вступу, брати участь у їх діяльності, виходити з них. Натомість, громадська організація – це недержавне, некомерційне, добровільне об'єднання громадян, що створюється ними з метою здійснення і захисту своїх прав і свобод та задоволення соціальних, культурних та інших інтересів в порядку, передбаченому Конституцією, законами та нормами цих об'єднань¹⁶.

Аналіз міжнародного та національного законодавства, а також наукових праць і виявлених ознак і принципів громадських об'єднань можна дати таке визначення поняття «правозахисної організації» як інституту громадянського суспільства, рівноправне, самоврядне, некомерційне формування, яке створюється добровільно для реалізації спільних інтересів індивідів, що діє самостійно і незалежно від держави на основі принципів законності і гласності з метою забезпечення і захисту прав і свобод людини і громадянина.

Натомість, закон передбачає і поняття «громадська спілка», під яким розуміє громадське об'єднання, засновниками якого є юридичні особи приватного права, а членами (учасниками) можуть бути юридичні особи приватного права та фізичні особи.

Очевидно, що поняття правозахисної організації є більш ширшим і фактично включає в себе всі види громадських об'єднань.

Громадське об'єднання може здійснювати діяльність зі статусом юридичної особи або без такого статусу. Громадське об'єднання зі статусом юридичної особи є непідприємницьким товариством, основною метою якого не є одержання прибутку (ст. 1 Закону).

Громадські об'єднання можна класифікувати за кількома типами:

1. За необхідністю формалізації створення:

- а) підлягають легалізації (офіційному визнанню) державою:
  - громадські організації;
  - профспілки;
  - організації роботодавців;
  - органи самоорганізації населення;
- б) не підлягають легалізації:

- батьківські комітети;
- органи учнівського самоврядування;
- колективи фізкультури на підприємствах.

2. За метою і функціями:

а) мають загальну мету і завдання, створюються без будь-яких спеціальних особливостей відповідно до Закону України «Про об'єднання громадян»;

б) мають спеціальну мету (прямо передбачену Законами):

- громадські організації інвалідів, «чорнобильців», ветеранів війни;

- Національний Олімпійський комітет України;
- Українське товариство охорони пам'яток історії та культури;
- саморегульовані громадські організації;
- організації професійного спрямування;
- організації професійного самоврядування.

3. За характером повноважень:

а) мають визначені Законами спеціальні повноваження:

- громадські організації споживачів;

- громадські організації з охорони громадського порядку і державного кордону;

- Українське товариство охорони пам'яток історії та культури

б) мають загальну мету і завдання, створені без будь-яких спеціальних особливостей відповідно до Закону України «Про об'єднання громадян».

4. За територією діяльності:

- а) всеукраїнські громадські організації;
- б) міжнародні громадські організації;
- в) місцеві громадські організації¹⁷.

Цікаву позицію з приводу територіальної сфери діяльності громадських організацій висловив А.І. Норкін¹⁸. На його думку, розподіл об'єднань по їх територіальній поширеності є надуманим, не викликане об'єктивними потребами, а є лише даниною традиції. Дана точка зору має право на існування, тим більше, що фактично

немає відмінностей в правах у місцевих і загальноукраїнських організацій.

Обираючи відповідну сферу діяльності, кожне із громадських об'єднань які, на відміну від політичних партій чи профспілок, не обмежуються політичною діяльністю чи захистом соціально-економічних прав людей. Їх діяльність також поширюється і на гуманітарну, інформаційну, екологічну, безпекову та інші сфери суспільного та державного життя України.

Прикладами такої діяльності може слугувати, зокрема: активна взаємодія та співпраця з громадськими організаціями, в т.ч. і міжнародними, з питань гендерної політики, сприяння розвитку проєктів гуманітарної допомоги в Україні, з питань вирішення проблеми ВІЛ/СНІДу, маркетингу ринку нерухомості; культурно-просвітницька діяльність, проведення заходів, спрямованих на відродження та розвиток національних, історичних, духовних традицій; діяльність, спрямована на розвиток освіти, науки і техніки; діяльність у галузі охорони здоров'я та пропаганди здорового способу життя, у галузі екології.

1. Барков В., Розова Т., Пищуліна О. Специфікація громадянського суспільства в Україні. URL: [://www.niss.gov.ua/book/2004_html/008.htm](http://www.niss.gov.ua/book/2004_html/008.htm) 2. Бодров А.В. Неурядові організації як індикатор розвитку громадянського суспільства // Державне будівництво. 2007. №1. Ч.1. С.5. 3. Цвих В.Ф. Профспілки у громадянському суспільстві: теорія, методологія, практика: монографія. Київ: ВПЦ «Київський університет», 2002. С. 7. 4. Колодій А.Ф. На шляху до громадянського суспільства. Теоретичні засади й соціокультурні передумови демократичної трансформації в Україні: монографія. Львів: Вид-во «Червона Калина», 2002. 272 с. 5. Неурядові організації Європейського Союзу: порівняльний аналіз громадських організацій України. Київ: ВПЦ «Київський університет», 2002. С.13-14. 6. Третій сектор в Україні: проблеми становлення / М.Ф. Шевченко (кер. авт. кол.), В.А. Головенько, Ю.М. Галусян та ін. Київ: Український ін-т соціальних досліджень, 2001. С. 21. 7. Юрьев С.С. Правовой статус общественных объединений. Москва, 1995. С. 63. 8. Боровиков А.П. Общественные организации и движения в политической системе. Санкт-Петербург, 1992.

С. 24. **9.** Шульга Р.Ю. Защита прав человека неправительственными правозащитными организациями: теоретические и практические аспекты: автореф. дисс. ... канд. юрид. наук. Москва: РАГС, 2001. С. 13-14. **10.** Стерлигов А.В., Корабли К.К. Правовое регулирование деятельности негосударственных некоммерческих организаций. Хабаровск: Издательство ДВАГС, 2005. С. 28. **11.** Реєстр громадських об'єднань в Україні. URL: <http://rgo.informjust.ua/> **12.** Про громадські об'єднання: Закон України від 22 березня 2012 року № 4572-VI (із змінами та доповненнями) // ВВР України. 2013. № 1. Ст.1. **13.** Грицай І. О. Адміністративно-правове регулювання діяльності неурядових правозахисних організацій: автореф. дисс. ... канд. юр. наук: спец. 12.00.07. Запоріжжя, 2012. С. 7. **14.** Про громадські об'єднання: Закон України від 22 березня 2012 року № 4572-VI (із змінами та доповненнями) // ВВР України. 2013. № 1. Ст.1. **15.** Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень абзацу четвертого статті 2, частини другої статті 6, частин першої, другої статті 10 Закону України «Про молодіжні та дитячі громадські організації» (справа про молодіжні організації) від 13.12.2001 № 18-рп/2001. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/v018p710-01>. **16.** Ващук О.М. Конституційно-правовий статус громадських організацій України: автореф. дисс. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.02; Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України. Київ, 2004. С. 8. **17.** Характеристика громадських формувань як інститутів громадянського суспільства: Роз'яснення Міністерства юстиції України від 24.01.2011 року. URL: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=n0016323-11>. **18.** Норкин А.И. Правовой статус общественных объединений: проблемы теории и практики: дисс. ... канд. юрид. наук. Саратов, 2006. С. 100.

Korniyenko Petro. The role of human rights organizations in development of civil society in Ukraine

The development of civil society in Ukraine includes: forming a clear understanding of the nature and functions of such a society from the point of view of national, cultural, religious specificity; the disclosure of the potential role of the institutes of such a society in increasing the productivity of the government and, finally, the development of a set of

practical measures to support civil society as a means of socializing the state and protecting the rights and freedoms of citizens.

In spite of the considerable amount of researchers' work, however, issues of the formation of effective organizations of civil society institutions, their role and place in the processes of democratic state formation remain unexplored. Underestimation of the importance of various types of independent, non-governmental, voluntary organizations and movements that constitute the institutional "backbone" of democracy, impedes the creation of effective mechanisms for the formation of a responsible people before the authorities.

The importance and role of civil society institutions in the mechanism of human rights activities, which additionally serve as elements of guaranteeing the observance, protection and restoration of human and civil rights and freedoms in Ukraine, was specified in advance. Therefore, there is no doubt about the importance of the theoretical study of the activities of public associations as subjects of human rights activities.

Keywords: human rights organizations, constitutional human rights activists, protection of human and civil rights and freedoms, civil society, human rights activities, legal regulation.

УДК 340.1

О. Л. ЛЬВОВА

БІБЛІЙНІ ВИТОКИ ПРАВА У СВІТЛІ СУЧАСНИХ ТЕНДЕНЦІЙ ЙОГО РОЗВИТКУ

Досліджуються старозавітні витоки права, зокрема, Декалог, і їх відображення в сучасному законодавстві. Визначається таке явище, як ано-

---

© ЛЬВОВА Олена Леонідівна – кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник Інституту держави і права ім. В.М. Корецького НАН України